

EGY KÉRDEZÉS TÖRTÉNETE

Igen, Jóbról lesz szó. Az istentelenről, ha hinni lehet a témáni Elifáznak, a sukhi Bildádnak és a naámi Czófárnak, akikkel Jóbnak esze ágában sem volt szóba állni, és akiket unt. (Mindez természetesen idézőjelek között íródik.)

Jób nem volt istentelen. Volt Istene, mielőtt elvesztette volna, volt Istene, midőn elvesztette, és volt Istene azután is, hogy visszanyerte. Voltaképpen ez az egyetlen bizonyosság, amit ki tudok olvasni Jób könyvéből, ám – ki tudja. Pedig már sokszor olvastam a könyvet. Nem is tudom mi ragadott meg benne először: talán egy jelenet, egy szcena: Jób ül a hamuban és megátkozza Istent. „És vőn egy cserepet, hogy azzal vakarja magát, és így ül vala a hamu közepett.” (Jób 2,8.) Ezért is gondolok mindig úgy Jób könyvére, akár egy színpadi történetre, kellékekkel, retorikai és egyéb scenírozással, expozícióval és deus ex machinával.

Próbáljuk meg mi is ezeket a – drámaköltészet számára kötelező – lépéseket követni, talán kikerekedik belőle valami. Valami, ami lehet például egy ember története – vagy talán még kevesebb – egy emberé, akit Jóbnak hívtak, és Űz földjéről való volt. „Ez az ember [pedig] feddhetetlen, igaz, istenfélő vala és bűn-gyűlölő.” (Jób 1,1.) Valahogyan így kezdődik Jób története, ami ugyan történetnek bajosan nevezhető, olyannyira rövid. Ha cinikus akarnék lenni, akkor azt mondanám, hogy egycsapásra következik be, egyetlen isteni csapásra. Lőn ugyanis, hogy egy napon „eljövének Istennek fiai, hogy udvaroljanak az Űr előtt; és eljöve a Sátán is közöttök.” (Jób 1,6.) „És monda az Űr a Sátánnak: észrevetted-é az én szolgálmat, Jóbot? Bizony nincs hozzá hasonló a földön.” (Jób 1,8.) A Sátán természetesen igencsak kételkedik, és próbatételt javasol: vegyük el Jóbtól, ami az övé, mondja, s meglátjuk „nem átkoz-é meg szemtől-szembe téged?!” (Jób 1,11.)

Az átkozás/megátkozás formula többször visszatér a történet folyamán. Istent szemtől-szembe megátkozni mindig annyit jelent, mint látványosan felfüggeszteni a hozzá való viszonyunkat. Egy helyen kifejezetten az istentelennel és a gonoszakkal kapcsolatban említi Jób, azokkal akik „azt mondják Istennek: Távozzál el tőlünk, mert a Te utaidnak tudásában nem gyönyörködünk! Micsoda a Mindenható, hogy tiszteljük őt, és mit nyerünk vele, ha esedezünk előtte?” (Jób 21,14-15.) Ugyanitt beszél Jób arról is, hogy ő nem tartozik köztük. Ez azért fontos, hogy megértsük a feleségének adott válaszát, és hogy megértsük egyáltalán Jób paradoxonát. A felesége, miután Jób elveszíti összes ökrét, szamarát, tevéjét, juhát, fiát és leányát, ráadásul még fekélyvel is megveri Isten „talpától fogva a feje tetejéig” (Jób 2,7.), nem állja meg a kérdést: „Erősen állasz-é még mindig a te feddhetetlenségemben? Átkozd meg az Istent, és halj meg!” (Jób 2,9.) Istent megátkozni tehát egyenlő a halállal. Ez Jób igazi problémája, vagy másképpen – megpróbáltatása. Ha tanúságot akar tenni feddhetetlensége mellett, akkor vállalnia kell az életet, bármilyen is legyen az, és nem választhatja a halált. Ezért is mondja aztán feleségének: „Úgy szólsz, mint szól egy a bolondok közül. Ha már a jót elvettük Istentől, a rosszat ne vennők-e el?” (Jób 2,10.) Ám nem olyan egyszerű azt mondani: „Az Űr adta, az Űr vette el. Áldott legyen az Űrnek neve!” (Jób 1,21.) Ezt Jób egyébként is csak kezdet-

ben mondta és később nem ismételte meg. Megismételt azonban – sőt, mondhatni a továbbiakban csak ezt tette – valami mást: a kérdést, vagy pontosabban a kérdést magát, de egyben természetesen a kérdést is, mint például ez itt: „Miért is ad Isten a nyomorultnak világosságot és életet a keseredett szívűeknek? A kik a halált várják, de nem jön az, és szorgalmasabban keresik mint az elrejtett kincset.” (Jób 3,20–21.)

A kérdésről és a megpróbáltatásról jut eszembe egy másik történet, különbségekkel és azonosságokkal, amelyeket itt csak sebtében jeleznék. Természetesen Ábrahámról van szó, és az ő megpróbáltatásáról. A helyzet alapján véve azonos. De amíg Jób „csak” kérdez, Ábrahám cselekszik. Ábrahám nem kérdez: megy, és feláldozza egyszülött fiát – alkonyodó életének reménységét, Istennel kötött szövetségének zálogát. Itt látom az alapvető különbséget kettejük Istenhez való viszonyában. Míg Ábrahám viszonya a feltétlen engedelmesség, a Jóbé már nem. A viszonynak ezt az – idézőjeles – „megromlását”, a radikális másságot a kérdés hordozza.

És egyben a kérdés nyitja meg Jób könyvének második felvonását is. Közben a színpad is változott – új szereplők, új beállítás. Megérkeznek Jób barátai, akik hallván „mind ezt a nyomorúságot, a mely esett vala rajta: eljőve mindenik az ő lakó helyéből: a témáni Elifáz, a sukhi Bildád és a naámi Czófár; és elvégeztek, hogy együtt mennek be, hogy bánkódjanak vele és vigasztalják őt.” (Jób 2,11.) Nehéz feladat. Kutya nehéz feladat, és a barátok nem is igen tudják hogyan fogynak hozzá. „És ülének vele hét napon és hét éjszakán a földön, és nem szóla egyetlen szót egyik sem, mert látják vala, hogy igen nagy az ő fájdalma.” (Jób 2,13.)

A hét napos csendet Jób törli meg – megátkozva születése napját: vajha „lettem volna, mintha nem is voltam volna.” (Jób 10,19.) Itt látszik meg a szcenizálás igazi jelentősége; Jób minden kifakadására, minden blaszfemizáló jaj szavára a barátok feddése a válasz. Ebbe az ellenpontozásos játéktérbe íródik be - vélemények és ellenvélemények lüktetéseként – jószerével az egész szöveg, majdhogynem dialogikusan. Mégsem igazi vita, dialógus ez, inkább per, amint azt az egyre sokasodó, ilyen vonatkozású utalások is bizonyítják. És bizonyítják Jób szavai is, aki kereken bevallja: perben áll Istennel. Vagy éppenséggel fordítva: Isten áll perben vele: „Azt mondom Istennek: Ne kárhoztass engem; add tudtomra, miért perelsz velem?!” (Jób 10,2.) De nem hamis az előző megfogalmazás sem: „Ímé előterjesztem ügyemet, tudom nekem lesz igazam.” (Jób 13,18.) „Ki az, a ki perelhetne velem?” (Jób 13,19.) „Azonban én a Mindenhatóval akarok szólni, Isten előtt kívánom védeni ügyemet.” Jób 13,3.) Mégpedig most, azonnal – teszi hozzá. Jób nem elégszik meg egy távoli és ködös végítéssel, itt és most, ebben a véges földi életben akar igazságot: „Micsoda az én erőm, hogy várokozzam; mi az én végem, hogy türtőztessen magam?!” (Jób 5,11.)

Jób tehát ül – és mi mást is tehetne – átkozódik, pöröl, panaszkodik és az Égre kiált. Amiért is barátaitól feddésben részesül. Nincs kedvem hosszan időzni ezeknél a feddéseknél, tehát sorolnám is Őket, gondolatjelekkel, figyelmen kívül hagyva a dialogikus-kronologikus struktúrában elfoglalt helyüket:

– egyetlen halandó sem lehet igaz Isten előtt, minden ember született bűnös – Elifáz: „Vajon a halandó igaz-é Istennél: az ő teremtetője előtt tiszta-é az ember?” (Jób 4,17)

– Isten végtelenül igazságos, tehát nem tehetett igazságtalanságot Jobbal – Bildád: „Elforgatja-é Isten az ítéletet, avagy a mindenható elforgathatja-é az igazságot?” (Jób 8,3.)

– Isten végtelenül bölcs, tettei emberi ésszel fel nem érhetők és meg nem ítéltetők – Czófár: „Az Isten mélységét elérheted-é, avagy a Mindenhatónak tökéletességére eljuthatsz-é?” (Jób 11,7.)

Az első kérdésre Jób válasza határozott igen. Nincs a világon dolog, ami biztosabban állna számára önnön ártatlanságánál. „Ártatlan vagyok, nem törődöm lelkemmel, utálom az életemet.” (Jób 9,21.) És: „Igazságomhoz ragaszkodom, róla le nem mondok.” (Jób 27,6.) Voltaképpen, ha meggondoljuk, nem is maradt már egyebe; ha ezt feladja, akkor mindent feladott. Saját, egyszemélyes igazságából meríti erejét. Minden, ami Jóbbal és Jób körül történik, az igazság körül artikulálódik, körülötte fordul meg, mint csukló vagy zsanér körül. „Az igazságot magamra öltöm és az is magára ölte engem;” (Jób 29,14.) Innen az átok és innen a panasz is. Erre még visszatérek.

De előbb lássuk a második kérdést. Lehet-e igazságtalan Isten? Igen, lehet – mondja Jób; mint ahogyan az is. „Igazságom ellenére kell hazugnak lennem, halálos nyíl talált hibám nélkül!” (Jób 34,6.) „Él az Isten, a ki az én igazságomat elfordította, él a Mindenható, a ki keserűséggel illette a lelkemet” (Jób 27,2.) „Azért [hát] azt mondom: elveszít ő ártatlant és gonoszt!” (Jób 9,22.) „Ha ostorával hirtelen megöl, neveti a büntetlenek megpróbáltatását.” (Jób 9,23.) „A föld a gonosz kezébe adatik, a ki az ő bírának arcát elfedezi. Nem így van? Kicsoda hát ő?” (Jób 9,24.) Ennek a retorikai ízű kérdésnek, ennek az egész szenvedélyes kirohanásnak lesz még szerepe a későbbiekben.

Most pedig térjünk vissza a történethez.

Láttuk, hogy két kérdésre is igennel tudott felelni Jób. Jogos tehát a vádja barátaival szemben; ti. ugyanúgy látják a hamisságot mint ő, csak hogy nem merik szóvátenni azt. És „így lettetek ti most semmivé; látjátok a nyomort és félték.” (Jób 6,21.) „Kezdjétek [hát] újra kérek, ne legyen hamisság. Kezdjétek újra, az én igazságom még mindig áll. Van-é az én nyelvemen hamisság, avagy az én nyem nem veheti-é észre a nyomorúságot?” (Jób 6,29–30.)

Úgy látszik, hogy nem, mivel barátai – személy szerint a témáni Elifáz – újfént megvádolják Jóbot, mondván: „Te már semmivé akarod tenni Isten félelmet is; és megkevesbíted az Isten előtt való buzgólkodást is!” (Jób 15,4.)

Tökéletesen igaz vád. Jób tényleg ezt akarja. Olyan viszonyt akar kezdeményezni Istennel, amely már nem a félelem, hanem az igazság körül, az igazság szerint rendeződik el. Meghalni is azért akar, mivel úgymond a halálban „szolga az ő urától szabad.” (Jób 3,19.) Számtalan alkalommal kéri Istent, hagyjon fel az ő elrettentésével: „Venné csak el rólam az ő vesszejét, és az ő rettentésével ne rettegtené engem: Akkor szólnék és *nem félnék* tőle: mert nem így vagyok én magammal!” (Jób 9,34–35.)

„...szólanék és nem félnék tőle...” Így, kötőszóval összekapcsolva, ez lenne

Jób paradoxona – és megpróbáltatása. A megpróbáltatás értelmében – ezt már tudjuk kezdetől fogva – Jóbnak tanúságot kell tennie Isten, tehát az élet mellett. Amíg él, Jóbnak tanúságot kell tennie saját tanúsága mellett. Nem könnyű feladat. Nemegetszer így „fohászkozik”: „Utálok! Nem akarok örökké élni. Távozzál el tőlem, mert nyomorúság az én életem.” (Jób 7,16.) Ám Jób nem tehet tanúságot tanúsága mellett, csak ha szólásra nyitja a száját. Ellenkező esetben az istentelenség és hamisság bűnébe esnek, mint barátai, a témáni Elifáz, aki ellen felgerjedt az Úr haragja. És „szóla [az Úr] a Témánból való Elifáznak: haragom felgerjedt ellened és két barátod ellen, mert nem szóltatok felőlem igazán, mint az én szolgám, Jób.” (Jób 42,7.) Jóbnak tehát nem szabad hallgatnia, nem szabad elhallgatnia az igazságot, ha tanúságot akar tenni Isten mellett. „Ha most hallgatnom kellene, úgy kimúlnék” (Jób 13,19.) – hasonlóan ahhoz, aki megátkozza Istent. Nem „tartóztatom hát meg az én számat, szólok az én lelkemnek fájdalmában, és panaszkodom az én szívemnek keserűségében.” (Jób 7,11.)

És szól és panaszkodik.

Mert bizonyos a paradoxon, melybe Jóbot taszították. Derrida úgy említi, mint JHVH „double bind”-jét, az Isten kettős kötelékét, amely egyszerre köt és feloldoz.

– Jóbnak tanúságot kell tennie Isten és önnön tanúsága mellett

– Jób csak úgy tehet tanúságot tanúsága mellett, ha kiáll igazságáért, mely igazság az isteni igazságtalanság szöges ellentéte.

Ez tehát a paradoxon. És Jób talán az egyetlen, akinek Isten kötelességévé tette a blaszfémiát. Természetesen ugyanakkor meg is tiltotta azt.

Innen már úgy tűnik nincs kiút. Hacsak nem az isteni jelenés, igazi deus ex machina machinációja révén. Ez teszi ki a harmadik és utolsó felvonást.

De még ezt megelőzően, a két felvonás közti szünetben, próbáljunk meg - akár csak a mindenkori közönség – javaslatokat tenni a megoldásra, jelen esetben a paradoxon feloldására.

Ott hagytuk el, hogy Jób Isten hálójában vergődik, és Istenhez kiállt segítségért. „Jób unja barátait, és kívánja Isten ítéletét.” Nem tudom kitől származnak ezek a szavak, Jób könyvének 23. része elé iktatva, de annyi biztos, hogy keresve sem találni találóbb leírást. Mert, ahogy Jób mondja: „Kiálltok hozzád, de nem felelsz; megállok és csak nézel rám!” (Jób 30,20.) „Óh, bárcsak volna valaki, a ki meghallgat engem! Ímé, ez a végszóm: a Mindenható feleljen meg nekem; és írjon könyvet ellenem az én vádlóm.” (Jób 31,35.)

Jób esetében is, mint mindig, az e földi igazságtalanság és a feltételezett örök isteni rend között feszül az ellentét. Az evilági nyomorúság igaztalansága, az igaztalanság igazsága és Isten végtelen igazságossága áll szemben egymással. Hogyan kell vagy lehet ezt a paradoxont feloldani?

Egy járható, a teológia által kitaposott ösvény azt állítani, hogy minden személyi igazságtalanság eleve elrendelt, kijelölt helye van a világrendben. Ez már csak azért is egy lehetetlen befejezés lenne, mert Jóbnak körömszakadtáig kell kapaszkodnia igazságába. Pedig látszólag e felé tart Jób könyvének végki-jelete: „Ki szerez a hollónak eledelt, mikor fiai Istenhez kiáltoznak; kóvályog-

nak, mert nincs mit enniök?” (Jób 39,3.) – kérdi Isten Jóbot, miután megjelentette magát neki, forgószél alakjában. De csak látszólag ez a végkifejlet. Isten érvelése túlságosan is hamar csap át autoriterbe, semhogy ez legyen a csattanója. Különben is Isten elismeri Jób igazságát: „A ki pert kezd a Mindenhatóval, czáfolja meg, és a ki az Istennel feddődik, feleljen néki! Avagy semmivé teheted-é te az én igazságomat; kárhoztathatsz-é te engemet azért, hogy te igaz légy?” (Jób 39,35.; 40,3.) Ugyan, ki vagy te? Én teremtettelek téged, mint ahogyan Én teremtettem a föld alapját, a tengert, a felhőket, a világosságot és a sötétséget, Én szabtam mértéket nekik és Én adtam törvényt! (Jób 38. rész.) Ezután következik a nagy leviathán hírhedt invokációja: „Nincs olyan merész, a ki őt felverje. Ki hát az, a ki velem szállna szembe?...A mi az ég alatt van, mind enyém.” (Jób 41,10–11.)

Az idézett 41. rész előtt, szokásos összefoglalóként ez áll: „A leviathán mint Isten hatalmának bizonyossága.” Ez mindjárt arra emlékeztet, amit nemrégiben olvastam valahol, hogy a primitív istenek gyakran szörnyetegekkel körülvéve jelentek meg, ha nem éppen maguk voltak szörnyetegek, démon-istenek. S ez megint csak egy újkeletű olvasmányélményemhez utal, aholis azt olvasom - kifejezetten Jób Istenével kapcsolatban – hogy Isten a mindenhatóvá lett Sátán, s Jób ennek a Sátán-Istennek csupán játékszere. Ezt egyébként Jób is elkiáltja elkeseredésében ott, ahol arról beszél, hogy Isten neveti a szenvedők szenvedését. Másfelől Isten is elismeri, még az első versek egyikében, hogy „ok nélkül” (Jób 2,3.) rontotta meg Jóbot. Mégis, értelmezésünkkel nem állhatunk meg ezen a ponton. Jób tudja, még abból az időből, mikor Istent ismerte, hogy Isten nem a mindenhatóvá lett Sátán. Ezért formál egyáltalán igényt a megoldásra. S ez a megoldás sem egyértelműen Jób igazságának győzedelmeskedése, ahogyan azt esetleg ez az értelmezés-torzó sejtethetné. Istennel szembesülve Jób - nem találok rá jobb szót – meghunyászkodik: „Az én fülemnek hallásával hallottam felőled, most pedig szememmel látlak téged. Ezért hibáztatom magam és bánkodom a porban és hamuban!” (Jób 42,5–6.)

„Meghunyászkodik” – ezzel kezdődően visszaolvasom az utolsó mondatot és azon gondolkodom, mit is fed valójában. Mindenekelőtt szorosabbra fűzi az analógiát Ábrahám esetével. Ábrahámnak is, Isten iránti feltétlen odaadását, bizalmát bizonyítandó, fel kell áldoznia egyszülött fiát, Izsákot, akit éppen eme határtalan bizalom „kegyeként” nyert Istentől. Ebből nyilvánvalóan adódik, hogy a bizalomnak Isten törvénye szerint, érdekmentesnek kell lennie. Nem ezért vagy azért bízom Istenben, hanem kizárólag a bizalom kedvéért. Azért, mert ő a Mindenható. Csakhogy ez a bizalom egyirányú. Isten nem bízik, és nem is kell bíznia az emberekben, ezért teheti mindenkor próbára a benne bízókat. Éppen az a kölcsönösség hiányzik a bizalomból, melyet Jób revendikál saját, Istenhez való viszonya számára.

Am itt ismételtelen felhívnam a figyelmet arra a különbségre, melyet már az elején is jeleztem: míg Ábrahám szótlanul cselekszik, Jób kérdez, és csak ezt teszi. Természetesen Ábrahámnak is vannak kérdései, ezt nem lehet nem bevalani, de ezek a kérdések kifejezetten Isten mindenhatóságában kételkednek. Amikor erről bizonyosságot nyer (fia születik), Ábrahám számára többé már

semmi sem kérdéses. Nem így Jób. Ő tudja, hogy Isten mindenható, soha nem is kételkedett ebben, s ezt szóvá is teszi: „Tudom, hogy te mindent megtehetsz, és senki téged el nem fordíthat attól, a mit elgondoltál.” (Jób 42,2.) És mégis. Még az utolsó pillanatban is kérdez, leinti Istent, csakhogy folytathassa: „Hallgass hát, kérék, én hadd beszéljek; én kérdezlek, te pedig taníts meg engem!” (Jób 42,4.) Ám, meglepő módon, a továbbiakban egyetlen kérdés sem hangzik el. Következésképpen válasz sem.

A könyv szótlánul végződik.

A képzőművészeti alkotásra is vonatkozik, hogy meg kell tanulnunk látni... „Olvasnunk”, sőt mindaddig betűzgetnünk kell, amíg el nem tudjuk olvasni. Az építményre éppúgy érvényes, hogy „olvasnunk” kell azt. Vagyis ne csak úgy nézzünk rá, mint egy fényképreprodukcióra, hanem járjuk körbejárjuk be azért, hogy ezzel lépekről lépésre mintegy felépítsük magunkban.

Hans-Georg Gadamer